

А. М. Кикилик

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

РОЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА У СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА У НАРОДНИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Впровадження української мови в українських школах у період створення єдиної, національної, загальноосвітньої, обов'язкової, позастанової початкової освіти (1917-1919 рр.) далось великими зусиллями. У розбудові національної освіти зацікавленими були міністри, інтелігенція та звичайні українці. У зазначений період у становленні і розвитку української мови як навчального предмета у початкових школах України велику роль відіграв І. Огієнко. У статті проаналізовано діяльність І. Огієнка на посаді міністра освіти у напрямі розбудови українського шкільництва та лінгвістики. Нами розглянуто методичні рекомендації професора щодо навчання мови у початковій школі. У науковій розвідці вперше проаналізовано підручник І. Огієнка «Рідне писання» для другого, третього року навчання в народних школах та для підготовки першого класу середніх шкіл.

Ключові слова: засоби навчання, І. Огієнко, освіта, підручники, початкова школа, українська мова.

Зміни в сучасній системі початкової освіти, зокрема й у навчанні української мови, зумовлені новими цивілізаційними викликами. Навчання української мови молодших школярів спрямовується на розв'язання нових проблем, які стосуються місця та ролі української мови в сучасній початковій школі, змісту і обсягу навчального матеріалу за роками навчання, принципів, форм, методів і засобів навчання української мови.

Ефективне оновлення освіти можливе за умови врахування нових тенденцій, перспектив розвитку людства та актуальності позитивного досвіду минулих століть. Вітчизняна історія педагогічної думки в різні часи вирізнялася широкою палітрою різних концепцій, дискурсів, підходів до проблем освіти й виховання не лише в діахронічному, а й у синхронічному вимірі. Цінними і актуальними для української лінгводидактики є ідеї І. Огієнка.

Науково-педагогічному доробку І. Огієнка присвячено докторську дисертацію А. Марушкевич «Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка» та кандидатські роботи Л. Ляхощької «Виховний потенціал рідної мови в творчій спадщині Івана Огієнка», О. Гривнака «Лінгводидактичні ідеї Івана Огієнка». Вагоме слово в царині огієнкознавства у наукових працях В. Атаманчук, Т. Беценко, О. Завальнюка, А. Євграфової, О. Копусь, М. Лецькіна, Л. Марчук, А. Попович, О. Почапської, Є. Сохацької, М. Тимошика, Т. Франчук та ін.

Водночас поза увагою науковців залишилися проблеми розвитку й функціонування української мови у початковій школі за сприянням І. Огієнка, що визначило мету нашого дослідження – висвітлити і проаналізувати роль І. Огієнка як міністра освіти, ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, лінгводидакта у становленні і розвитку української мови як навчальної дисципліни у народних школах України.

Перші кроки «відродження» української мови були зроблені національними урядами протягом 1917-1919 рр. Уже 6 березня 1917 р. за ініціативи І. Стешенка на зборах київських учителів-українців зорганізовано Товариство

ширення шкільної освіти, на базі якого виникло Всеукраїнське товариство шкільної освіти (головавав І. Стешенко). На перших установчих зборах товариства поставлено питання про потребу скликання з'їзду українських педагогів: «...Перед нами на першому місці стоїть заснування рідної школи, щоб народ наш не калічив свого духу... Ми мусимо поставити цю справу на рівень найкращих педагогічних вимог, а для цього треба перш за все єднання» [12, с.12]. Товариство шкільної освіти заклиало вчителів усіх національностей до розуміння актуальності українського культурного руху й елементарної потреби здійснювати навчання рідною мовою. Ця освітянська громадська організація виконувала функції Центрального освітнього відомства, піклувалася розбудовою школи, її забезпеченням досвідченими кадрами, запровадженням єдиної термінології та правопису, створенням і написанням українських підручників та ін., тобто виконувала функції, які належало б здійснювати відповідним органам Тимчасового уряду [4, с.32, 34]. В Україні опіку над народною освітою взяло на себе українське учительство. Першочерговим завданням для них стала українізація школи.

Генеральний Секретаріат Освіти, створений у червні 1917 р. як центральний орган для управління системою освіти, розробив законодавчу базу освіти. Над планами освітньої реформи працювала спеціальна комісія при Міністерстві освіти. Розроблений нею проект єдиної трудової школи було затверджено Другим всеукраїнським педагогічним з'їздом 10-12 серпня 1917 р. [1, с.342]. На з'їзді працювало більше 700 членів, переважно народні вчителі [3, с.3]. Згідно із «Резолюцією II Всеукраїнського учительського з'їзду» навчання в народній школі мало тривати 7 років з якомога найкращою базовою підготовкою в початковій школі (I ступінь – нижча початкова школа (1-4 класи), II ступінь – вища початкова школа (5-7 класи)); із першого року впроваджувалося вивчення української граматики із поглибленим вивченням у наступних класах семирічної школи [14, с.32].

Позитивним у впровадженні навчання української мови в рідній школі стало прийняття Генеральним секретаріатом освіти циркуляра №1317 від 12 жовтня 1917 р., з яким ознайомлено директорів усіх шкіл. У циркулярі зазначено потреби українського суспільства: «Любов до рідного народу, його культури й природного права кожної людини, кожної нації на науку рідною мовою; висока пошана чужого й гаряче бажання справно охороняти те, що мені дороге і святе. Розпочався процес українізації школи, який викликав великий супротив у влади та союзників російської держави. Введення української мови у початкових школах як обов'язкової навчальної дисципліни нашою школою на проблеми: незабезпечення українськими вчителями, нестача шкільних підручників, книжок. Щодо граматики та українського правопису, то різні видавництва, журнали, часописи користуються різними правописами, але найгірше те, що у підручниках, призначених для шкіл, зустрічаються різні зразки правопису. З метою уникнення анархії у навчанні рідної мови Українське наукове товариство має вжити заходи для добра нашої національної культури, для нормального розвитку нашої школи, а саме – скликати з'їзд українських філологів, письменників і педагогів для прийняття одного правопису для усієї соборної України» [18, с.95-96].

Національно-демократичне відродження України вимагало послідовної мовної політики. Перший міністр освіти Центральної Ради І. Стешенко 1917 р. доручив І.Огієнкові скласти короткі правила українського правопису. Йому ж пізніше (1918 р.) цю справу довірив і міністр освіти М. Василенко [17, с.8-11]. «Найголовніші правила українського правопису», ухвалені правописною комісією при Міністерстві освіти (І. Огієнко – голова, члени комісії – А. Лобода, М. Грунський, Г. Голоскевич, О. Курило, секретар – Д. Якимович), 24 травня

1918 р. були надруковані в №10 журналу «Українська школа». Незабаром вийшли друком «Головніші правила українського правопису, ухвалені Міністром народної освіти для шкільного вжитку на всій Україні». Під ними підписався міністр народної освіти І. Огієнко. Ухвала датується 17 січня 1919 р. [9, с.14]. Такі події позитивно вплинули на змістове наповнення української мови як навчального предмета початкової школи. Про забезпечення рідної школи підручниками дбав видавничий відділ, який було утворено в січні 1918 р. при Міністерстві народної освіти Української Народної Республіки. 4 квітня 1918 р. на засіданні предметної комісії видавничого відділу Міністерства народної освіти прийнято ухвалу про замовлення підручників із систематичного курсу граматики для 3-4 класу з короткою історією мови І. Огієнка.

14 квітня 1918 р. було проведено перше засідання правописної комісії на чолі з І. Огієнком, яка працювала над упровадженням української мови у шкільництво: утворенням єдиного українського правопису, виданням нових українських книг для потреб національної школи і початкової, і середньої, і вищої. Зрушення та принципові зміни, котрих зазнала система освіти в епоху Центральної Ради, дають підставу вважати, що українська школа перебувала під опікою держави, громадських організацій, національно свідомої інтелігенції. Створення нової моделі вітчизняної освіти, єдиної, обов'язкової, її докорінне реформування стали важливими чинниками суспільно-політичного і культурного відродження України.

Діалектичні зміни у суспільстві загалом, у системі освіти та в галузі мовознавства, зокрема, позитивно вплинули на зміст навчання української мови в початкових класах. Про навчання української мови ще на початку XX ст. в початковій школі зазначав І. Огієнко в брошурі «Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства» у розділі XVIII «Молодь початкових шкіл і рідна мова»: початкова школа від першого року мусить провадити своє навчання соборною літературною мовою. Головне завдання початкової школи – практично навчити своїх учнів соборної літературної мови та соборного правопису. Ціле суспільство мусить пильнувати, щоб усім учням початкових шкіл прищеплювалося почуття єдності народу як основи соборної літературної мови [7, с.130-131].

У №3-4 журналу «Вільна українська школа» за 1917 р. надруковано статтю В. Доги «До питання рідної мови в українській школі», у якій подано критичний аналіз брошури І. Огієнка «Рідна мова в українській школі». Критик зазначає, що в посібнику І. Огієнка висвітлено питання утворення нової української школи на підставі національного принципу, науковості, «...про рідну мову і про важливість її навчання в школі...» [2, с.213]. «Навчання рідної мови повинно стати міцним осередком всієї шкільної науки...» – цитує критик І. Огієнка [2, с.211]. Необхідність та важливість навчання української мови в час будівництва нової школи – актуальна тема, на думку В. Доги, яку ми теж поділяємо, тому автор статті підкреслює цінність доробку І. Огієнка.

Відповідно до навчального плану для нижчої початкової школи на 1917-1918 навчальний рік для вивчення української мови і письма виділено таку кількість години на тиждень: 1 клас – 12; 2 клас – 12; 3 клас – 10; 4 клас – 10. Щодо навчального плану для нижчої початкової школи згідно з «Проектом єдиної школи на Україні» (1919 р.), то для вивчення предмета «Рідна мова з малюванням» на тиждень виділено у 1 класі – 10; 2 класі – 10; 3 класі – 8; 4 класі – 8 годин [6, с.152].

Департамент повідомляв, що Міністерством освіти затверджено розподіл годин в нижчій початковій школі на 1918-1919 шкільний рік, згідно з яким для вивчення рідної мови і письма передбачено у 1 класі – 12 год.; у 2 класі – 12 год.;

у 3 класі – 10 год.; у 4 класі – 10 год. Усього – 44 год. Проаналізувавши таблицю годин у нижчій початковій школі на 1918-1919 навчальний рік, робимо висновки, що з-поміж інших предметів рідна мова і письмо за кількістю навчальних годин посідає перше місце. Для її вивчення у 1-4 класах відведено у 2 рази більше годин, ніж для арифметики; у 5,5 разів більше, ніж для Закону Божого чи співів; у 7 разів більше, ніж для російської мови, географії; у 11 разів більше, ніж для історії України та природознавства. Державним компонентом змісту освіти у 1-2 класах передбачено тижневе гранично допустиме навантаження на 1 учня – 22 години, з яких 55% навчального часу відведено на рідну мову і письмо; у 3-4 класах – 28 годин, з яких 36% – на рідну мову і письмо [15, арк.29].

Нижча початкова школа охоплювала 1-4 класи. Згідно з Планом єдиної школи дитина вступає до школи у 7 років або безпосередньо з сім'ї, або з дитячого садка чи ясел. Кількість учнів у класі на одного вчителя спочатку була встановлена Головною Шкільною радою (березень 1918 р.) до 40, міністерський закон від 6 серпня 1918 р. збільшив її до 50, а за «Статутом Єдиної школи» (1919 р.) вона коливалася від 30 до 40 [5, с.380].

Як зазначив Г. Черненко, програма з дисципліни «Рідна мова і письмо» відповідно до «Проекту єдиної школи України» (1919 р.) передбачала такий зміст навчального матеріалу: у 1 класі – підготовчі бесіди, навчання читання за букварем, бесіди на теми із життя, що оточувало дитину, бесіди за картинками, перекази прочитаного за допомогою запитань учителя, списування з книги, відповіді на окремі запитання; у 2 класі – вивчення дитячих пісень, казок, прислів'їв, збагачення словникового запасу, списування з дошки та книги, складання творів, листів; у 3 класі – бесіди складнішого змісту, ніж у попередніх двох; читання та перекази художніх творів (переважно оповідань), складання творів на теми з навколишнього середовища, вивчення простих речень, частин мови (іменника, прикметника, дієслова), засвоєння правил правопису; у 4 класі – продовження ознайомлення з іншими частинами мови, читання, переказування, вивчення напам'ять художніх творів, складання творів на вільні теми, зокрема за картинками і малюнками, виховні бесіди [13, с.28]. Застереження щодо навчання української мови: матеріал для переказів, бесід повинен збуджувати цікавість, інтерес, любов учнів до рідної природи, історії, культури, національного побуту, звичаїв, викликати в них повагу до національних героїв, діячів; не допускати перевантаження учнів механічним читанням і письмом; проводити словникову роботу та широко використовувати наочність.

Відповідно до навчальних програм створювалися підручники, навчальні посібники. Шкільні підручники видавало Товариство шкільної освіти, засноване в березні 1917 р. Провідні українські педагоги вважали своїм обов'язком забезпечити майбутню національну школу відповідними підручниками, адже за останні 3 роки не було видано жодної навчальної книги.

Цілісно, в системі подає І. Огієнко в «Рідному писанні» вивчення мовного матеріалу. Підручник перевидано вдруге в 1918 р. книгарнею С. Черепівського у Києві. Автор до вивчення рідної мови закликає словами класика і основоположника нової української літературної мови Т. Шевченка: «Учіться, брати мої, думайте, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь». Книга складається із двох частин. Частина друга «Основи українського правопису: підручник для другого й третього року навчання в народних школах та для підготовки першого класу шкіл середніх» обсягом 112 сторінок розроблено для практичного вивчення (вправління, читання) й осмислення рідної мови, а не для заучування. Мета навчання за цим підручником – «подати дітям за два

роки навчання всі головніші основи вкраїнського правопису, аби навчити їх за перший та другий рік писати грамотно по-українському». У навчальній книзі виділено такі розділи: «Як живе мова», «Наголос», «Частини слова», «Частини мови», «Розділові знаки», «Милозвучність», «Як живе слово». Навчальний матеріал підібрано так, щоб учні самостійно робили висновки, а висновки вчителя – тільки на закріплення й повторення вивченого. Структура уроку за підручником така: розгляд матеріалу, на основі якого будується урок. Це або оповідання, які учні читають, аналізують, необхідне виписують та роблять певні висновки; або коротенькі приклади, завдяки яким розвиваються процеси мислення та мовлення; опрацювання системи питань до уроку; висновки із вивченого (школярі самі роблять потрібні висновки, у разі труднощів їм допомагає вчитель); виконання вправ та завдань. Доступні, пізнавальні та виховні прозові і поетичні тексти підручника формують інтерес до рідного слова. Переважна їх більшість – це твори Т. Шевченка. З метою удосконалення навичок каліграфічного письма вміщено рукописні тексти. Краще сприймання та запам'ятовування матеріалу забезпечують таблиці, сюжетні ілюстрації, виділені шрифтом правила. Навчання рідної мови за цим підручником забезпечить оволодіння мовними знаннями та мовленнєвий розвиток школярів [10].

Уже, будучи ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету, І. Огієнко складає українську граматику для другого, третього року навчання в народних школах та для підготовки першого класу середніх шкіл. Цей підручник рекомендований Міністерством освіти для навчання у школі. Окрім навчального матеріалу, І. Огієнко подає методичні рекомендації «До вчителя», розміщуючи їх на форзаці.

Зверніть увагу, у сучасній початковій школі перевагу надають діяльнісному принципу організації навчання української мови, тобто вчителі через безпосередню діяльність учнів повинні озброювати школярів знаннями. А професор І. Огієнко ще на початку ХХ ст. говорив: «Складаючи свою граматику для народної школи, я понад усе пильнував аби дати таку книжку, щоб вона була більше до читання дітям та до практичної роботи з рідної мови» [10]. Зазначені слова підтверджують актуальність і важливість ідей І. Огієнка для української лінгводидактики.

Отже, завдяки зусиллям І. Огієнка та його однодумців відроджено українську мову на державному рівні, а навчання мови в початковій школі набуло характеристик цілеспрямованого процесу оволодіння мовними знаннями, уміннями й навичками, які б забезпечували мовний та мовленнєвий розвиток учнів, формували їх світогляд, мораль та поведінку, виховували шанобливе ставлення до рідної мови та національних цінностей українського народу.

Діяльність І. Огієнка як міністра освіти позитивно вплинула на розбудову системи національної освіти й виховання українських школярів та сприяла впровадженню української мови в українській школі як мови навчання і мови вивчення. Для інтелектуального та творчого збагачення учительства України І. Огієнко створив підручники з рідної мови, унормував правила українського правопису, розробив методичні рекомендації щодо навчання української мови в народній школі.

Список використаних джерел:

1. Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.) / А.М. Боровик. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2008. – 368 с.
2. Дога В. До питання рідної мови в українській школі / В. Дога // Вільна українська школа. – 1917. – №3-4. – С. 211-213.

3. Другий всеукраїнський учительський з'їзд : тези докладів, дебати, постанови. — К. : Українське товариство шкільної освіти, 1917. — 39 с.
4. Завальнюк О.М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920) / О.М. Завальнюк, Ю.В. Телячий. — Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2001. — 212 с.
5. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / за ред. В.Г. Кременя. — К. : Знання, 2005. — 767 с.
6. Кукурудзяк М.Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській народній республіці / М.Г. Кукурудзяк, М.М. Собчинська. — Кам'янець-Подільський : Абетка, 1997. — 176 с.
7. Маловідомі першоджерела української педагогіки: друга половина XIX-XX ст. : хрестоматія / упоряд. Л.Д. Березівська [та ін.]. — К. : Науковий світ, 2003. — 418 с.
8. Методика викладання української мови в середній школі / [І.С. Олійник, В.К. Іваненко, Л.П. Рожило, О.С. Скорик]. — К. : Вища школа, 1989. — 438 с.
9. Німчук В. Передне слово / В. Німчук // Історія українського правопису XVI-XX ст. : хрестоматія. — К. : Наукова думка, 2004. — 584 с.
10. Огієнко І. Рідне писання: українська граматики / І. Огієнко. — [2-е вид. перероб. і доп.] — К. : Вид-во книгарні Є. Черепівського, 1918. — Ч. 2. Основи українського правопису : підручник для другого й третього року навчання в народних школах та для підготовки першого класу шкіл середніх. — 112 с.
11. Огієнко І. Українська культура : коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. — К. : книгарня С. Черепівського, 1918. — 272 с.
12. Постернак С. З історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 / С. Постернак. — К. : Друкар, 1920. — 127 с.
13. Проект єдиної школи на Україні. — Кам'янець-Подільський : накл. Міністерства народної освіти, 1919. — Кн. 1 : Основна школа. — 172 с.
14. Резолюція II Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві // Вільна українська школа. — 1917. — №1. — С. 32-35.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.Р-166 Народний комісаріат освіти Української РСР, оп.1, спр. 361 Виписи з протоколів засідань педагогічної ради Київської Куренівсько-Пріорської гімназії. Листування в справах Київського шкільного округу та середніми навчальними закладами по присвоєнню їм ім. Шевченка, Семашка та других, підлеглисть навчальних закладів відповідним відділам народної освіти, організація навчального процесу в школах, асигнування коштів та призначення вчителів на роботу (21.03.1919 – серпень 1919 рр.), 92 арк.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.Р-166 Народний комісаріат освіти Української РСР, оп.2, спр. 252 Листування з видавничим відділом про друкування української і російської граматики І.Огієнко (16 вересня – 17 грудня 1918 р.), 49 арк.
17. Чепіга Я. Письмо в школі: методичний підручник для вчителя: 1. Вільна творчість. 2. Твори по малюнках. 3. Вільна диктура / Я. Чепіга. — К. : Українська школа, 1918. — 39 с. — (Українська педагогічна бібліотека).
18. Юцишин І. Про нижчу школу на Україні / І. Юцишин // Вільна українська школа. — 1917. — № 2. — С. 94-96.

The introduction of the Ukrainian language in Ukrainian schools during the creation of a single, national, comprehensive, mandatory primary education (1917-1919 years.) was given by large efforts. Ministers, intellectuals and ordinary Ukrainian were concerned in the development of national education. In the period of formation and development of Ukrainian language as a school subject in primary school important role played by I. Ogiyenko. The article analyzes the activities of I. Ogiyenko as minister of education towards the development of Ukrainian education

and linguistics. We have reviewed guidelines on the professor teaching the language in primary school. In the first scientific exploration analyzed textbook I. Ogiyenko «Ridne pysannya» for the second, third year pupils in public schools and to prepare for the first class of secondary schools.

Keywords: trainings, I. Ogiyenko, education, schoolbooks, elementary education, Ukrainian language.

Отримано: 03.10.2016 р.

УДК 37.017.92(09)

Г. П. Ковальчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО ПРО РОЗВИТОК ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано погляди І. Огієнка щодо розвитку духовних цінностей дітей шкільного віку. Розкрито умови духовних цінностей, ролі вчителя у вихованні духовних якостей, культури, традицій, історії, мови, церкви в контексті актуальних питань сучасної національної системи виховання.

Ключові слова: духовні цінності, виховання особистості, суспільство, творча спадщина, духовність, духовне відродження, виховання духовних цінностей.

Актуальність дослідження. Сьогодні, коли сучасна Україна обрала демократичний процес якісного рівня розвитку освіти має бути спрямований на утвердження загальнолюдських, духовних, моральних і культурних цінностей особистості. Якісна освіта і є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства і завдань сучасної школи. В «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» зазначається, що основні завдання полягають у «побудові ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу, підготовка молоді до свідомого вибору сфери життєдіяльності» [7].

В цьому контексті розв'язання проблеми виховання духовних цінностей особистості школяра неможливе без детального дослідження і впровадження в життя педагогічного досвіду минулого. Вагомим внеском до історії вітчизняної педагогічної думки є спадок видатного релігійного, громадського та державного діяча, поета й перекладача, лінгвіста й філософа, педагога й історика, етнографа й богослова, первоієрарха українського православ'я Івана Огієнка (1882-1972). Аналіз його поглядів на сутність, принципи і зміст духовного становлення людини, організації виховання сприятиме послідовному втіленню мети духовних цінностей виховання сучасної шкільної молоді.

Проведене дослідження свідчать, що культурно-просвітницька і педагогічна діяльність І. Огієнка високо оцінювались українськими діячами, зокрема, М. Грушевським, С. Русовою, А. Кримським, Б. Грінченко та ін., які відзначали наукову наполегливість, глибокий патріотизм та християнську релігійність Івана Огієнка.

Зокрема учнями та колегами вченого були видані збірники наукових праць: «Професор І.Огієнко як церковний і громадський діяч і як учений»